

Biologická a gramatická (ne)životnost

Zdeněk Salzmann

Většinou není pochyb o tom, co je v reálu živé (žijící), například *pes*, a neživé, například *stůl*. V češtině se životnost týká pouze podstatných jmen rodu mužského, ale i u nich musíme pečlivě rozlišovat při psaní, co je životné, například *chlapci se koulovali*, a co je neživotné, například *domy byly pobořené*. V české gramatice jsou však výjimky, které musíme respektovat, když chceme psát správně.

Životného rodu jsou i neživotná jména, například *nebožtík* (zemřelý člověk), *sněhulák* (figura postavená ze sněhu), *strašák* (panák z hadrů k plašení ptáků), aj.

Někdy je podstatné jméno podle významu životné i neživotné. Jde o slova, která mají několik významů: první význam slova je životný, druhý neživotný. Příkladů je mnoho: *kohoutek* jako pouze malý kohout a jako páčka spouště u palné zbraně; *jezdec* jako člověk jezdící na koni a jako posuvná součástka; *obrněnec* jako bojovník v brnění a jako obrněný vlak; *přívodce* jako člověk doprovázející turisty a jako informační příručka; aj.

Dublety (dvojtvary), životné a neživotné, se objevují u některých podstatných jmen, zpravidla u expresivních výrazů: u rybích výrobků a názvů ryb, například *slaneček* (nasolený sled'), *uzenáč* (uzený sled'); u některých hub, například *hřib satan* (jedovatý hřib), *kozák* (jedlá hříbovitá houba); v kartách, například *trumf*, *spodek* (jedna z vyšších karet); u tanců, například *rejdovák*; u potravin, například *talián* (uzenářský výrobek), *špekáček* (druh vuřtu), *panák* (figurka nebo seskupení snopů na poli nebo sklenka kořalky), *turek* (turecká káva); v kouření, například *šluk* (krátké zakouření); ve sportu, například *kraul* (způsob plavání), *gól*; aj. Životné tvary v akuzativu jsou *jek(e)rnáče*, *slanečka*, *uzenáče*, *hřiba*, *satana*, *kozáka*, *trumfa*, *spodka*, *rejdováka*, *taliána*, *špekáčka*, *panáka*, *turka*, *šluka*, *kraula*, *góla* aj.

Dublety se vyskytují také u slov, která mají zpravidla „životní“ příponu *-tel* nebo *-ec*, například *činitel*, *jmenovatel*, *dělenec*, *ledoborec*, *násobenec*; dále u jmen jako *bacil*, *korál*, *mikrob* a *koníček* (na kolotoči); u jmen planet, například *Jupiter*, *Merkur*; aj.

Kolísání mezi biologickou a gramatickou (ne)životností je do určité míry dáno kontextem, a ten způsoben vzděláním pisatele nebo mluvčího, stářím atd. Za živá jsou považována zvířata, ale ne rostliny, a kolotoč, kde mluví děti a dospělí k dětem, se liší od vědecké souvislosti. Proto není protiklad mezi biologickou, gramatickou a kulturní životností vždycky důsledný.